

Тања З. Милосављевић¹

*Институт за српски језик
САНУ, Београд²*

Ана Р. Савић-Грујић

*Институт за српски језик
САНУ, Београд*

РЕЦЕПЦИЈА ОЛАФА БРОКА У СРПСКОЈ ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈИ³

Говоре југоисточне Србије, у науци познате као говори призренско-тимочке дијалекатске области, проучавали су многи инострани слависти. Први међу њима и први који је у српској науци о језику описао ове говоре био је норвешки слависта Олаф Брок. Године 1901. Комисија за Балкан Аустријске академије наука поверила му је задатак да у Србији изучава ове граничне дијалекте, који су по својим језичким особинама специфични и различити од осталих српских говора, како би потврдио њихову припадност српском језику. Његова монографија о дијалектима најјужније Србије *Die Dialekte des südlichsten Serbiens*, објављена на немачком језику у Бечу 1903. године, отворила је пут домаћим дијалектолозима током читавог XX века да ово говорно подручје интензивно истражују. Броков научни подухват и подаци до којих је на терену долазио на велику су корист српској науци о језику, где је његово име актуелно и данас. У овом тексту је на основу доступних записа и излагања српских дијалектолога о Олафу Броку и резултатима његовог рада на овим просторима реконструисана рецепција славног норвешког лингвисте у српској дијалектологији. Рад представља омаж аутору поводом 120 година од објављивања студије *Дијалекти најјужније Србије*, која означава почетак систематског и темељног изучавања говора призренско-тимочких дијалеката, односно почетак историје науке о српским дијалектима.

Кључне речи: Олаф Брок, призренско-тимочка дијалекатска област, Дијалекти најјужније Србије, српски дијалектолози.

¹ tanja77nis@gmail.com

² Овај рад финансирао је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору број 451-03-66/2024-03/200174 који је склопљен с Институтом за српски језик САНУ.

³ Рад представља део излагања одржаног на Норвешкој академији наука у Ослу 25. октобра 2023. на свечаности поводом обележавања 120 година монографије Олафа Брока, коју су организовали Амбасада Републике Србије у Краљевини Норвешкој и Норвешка академија наука.

Говоре југоисточне Србије, који су по језичким особинама специфични и различити од осталих српских говора због знатног утицаја балканских иновација, проучавали су многи инострани слависти (Олаф Брок, Пол Луј Тома, Ронел Александер, Андреј Соболев, Ана Плотњикова, Никита Толстој). Први међу њима и први који је у српској науци о језику описао говоре призренско-тимочке дијалекатске области био је Норвежанин Олаф Брок. Његова монографија о дијалектима најјужне Србије *Die Dialekte des südlichsten Serbiens* објављена на немачком језику у Бечу 1903. године отворила је пут домаћим дијалектолозима током читавог XX века да ово говорно подручје интензивно истражују.

Олаф Брок (1867–1961) био је норвешки слависта и фонетичар, професор словенских језика у Ослу. Поред посла универзитетског професора обављао је и дужност генералног секретара Академије наука у Ослу. Током службених обилазака словенских земљама стекао је изванредно знање словенских језика и друштвених прилика на тим подручјима. У фокусу његове научне пажње посебно су били гранични говори, те фонетске структуре словенских језика и опис акценатског система источних норвешких говора.

На основу детаљних и многоструких проматрања Брокове монографије дошло се до бројних научних и културних сазнања која је у потпуности расветљавају. Броково проучавање најјужнијих српских дијалеката, које га сврстава у ред слависта светског ранга, актуелно је и данас, првенствено с историјско-лингвистичке стране. Будући да је непосредно после ње објављено Белићево капитално дело *Дијалекти источне и јужне Србије*, први који је писао о монографији чувеног норвешког слависте, био је управо А. Белић.

Имајући у виду да је овим систематским делом отворен пут истраживању српских народних говора, А. Белић је дао детаљан приказ Броковог рада и оцену прикупљеног језичког материјала. Запажања је најпре изнео у предговору монографије *Дијалекти источне и јужне Србије* (1905), а потом у засебној студији *О дијалекатском материјалу О. Броха* (1911). А. Белић је увидео да се О. Брок као странац суочавао с многим потешкоћама, првенствено када је одабир казивача у питању. С обзиром на то да је за информаторе узимао углавном школоване људе, вредност језичког материјала који је користио често је упитна, с претераним наносима књижевног језика (БЕЛИЋ 1911: 37). Међутим, А. Белић закључује да О. Броку треба одати „признање и достојну хвалу“ (1905: CI) јер је „у многим приликама изашао као победилац“ (БЕЛИЋ 1905: CV). Првенствено, О. Брок је био одличан фонетичар, „осетио је и финије и ситније особине фонетике овог говора“ (БЕЛИЋ 1905: CI), те је неоспорна чињеница да је тачно бележио текстове, али је питање колико су њему тачно казивани. Свеобухватно узев, О. Броку „ће остати трајна заслуга, да је употребио своје знање и умење да опише први један део дијалеката наше отаџбине“ (БЕЛИЋ 1905: CV).

Након Белића говори источне и јужне Србије активно су испитивани, а најинтензивније у другој половини XX века. И један од највећих српских дијалектолога Павле Ивић износи суд о Броковим *Дијалектима*: „Материјал из области од врањског краја до пиротског изложен је у великој мери према локалним говорима. Аутор је одличан фонетичар, али мање добар познавалац наше дијалекатске проблематике“ (ИВИЋ 1985: 126). Ипак, иако Броков метод сакупљања материјала има озбиљних слабости, класификација његове студије у начелу је прикладна. Износећи најпре заједничке говорне особине целе области, а потом обрађујући сваки месни говор понаособ, отвара се могућност да се „рељефно сагледа диференцијација међу говорима“ (ИВИЋ 1994: 57). Без обзира на то што је ово дело у знатној мери постало неактуелно после појаве Белићевих *Дијалеката*, П. Ивић наглашава да, имајући у виду да се О. Брок до тада није сусретао са српским говорима, те да „није било преседана ни узора у дотадашњој литератури о нашим дијалектима, морамо признати да је он учинио подвиг достојан поштовања“ (Ивић 1994: 57).

Поводом 90 година од рођења О. Брока у еминентном српском лингвистичком часопису *Наш језик* 1958. године изашао је прилог М. Московљевића *Деведесетогодишњица проф. О. Брока* у част заслужном слависти и великом пријатељу српског народа. Осврћући се на Броков допринос развоју норвешке славистике, словенске дијалектологије и фонетике, аутор је с пијететом говорио о његовим заслугама на тлу српског језичког простора. Без обзира на потешкоће с којима се на терену сусретао, на дијалекатско подручје које је тек деценију пре ослобођено од Турака и на до тада њему непознате језичке особине ових говора, с врло сложеном фонетиком и синтаксом, на граници са западним бугарским говорима, О. Брок је први упознао науку с њима и тиме показао да су ови говори нераздвајни део српског језика, што је врло важно, јер је у то време међу Бугарима било заступљено мишљење да су они бугарски. Аутор посебно наглашава чињеницу да је Брокова књига *Die Dialekte des südlichsten Serbiens* прво научно и опсежно испитивање ових дијалеката. Поред тога, О. Брок нас је задужио не само описом наших дијалеката, него и великом љубављу и пријатељством за наш народ и нашу земљу. С путовања по Србији стално је слао дописе најстаријим и највећим норвешким новинама *Aftenposten*.

У истом часопису три година касније исти аутор М. Московљевић оглашава се поводом смрти професора Брока 1961. године. С великим жаљењем опрашта се од једног од најистакнутијих иностраних слависта, оснивача и највећег представника славистике у Норвешкој. Детаљно описује његов научни пут и још једном изражава захвалност Норвежанину који је потврдио идентитет југоисточних српских говора као саставног дела српске језичке целине и тиме демантовао тврдње бугарских научника.

У знак сећања на О. Брока у *Прилозима за књижевност, језик, историју и фолклор* за 1961. годину И. Грицкат прилаже *In memoriam*, одајући

почаст последњем доајену изабраном за дописног члана Српске краљевске академије, једној од веома заслужних и симпатичних фигура међу славистима у несловенским земљама. И. Грицкат наглашава његову важност не само у границама српског језика, с обзиром на чињеницу да је први научно доказао да су југоисточни српски говори заиста српски, већ и за шири словенски контекст, јер управо њему припада први научно израђени компаративни опис словенских гласова, и стога његова дела представљају добар увод у проучавање појединих словенских језика.

Године 2003, поводом стогодишњице објављивања монографије *Дијалекти најјужније Србије*, на Филозофском факултету у Нишу одржана је научна конференција *Олаф Брок и српска дијалектологија*. Циљ овог скупа био је да се ода почаст О. Броку и укаже на његов допринос српској дијалектологији на самом почетку њеног научног конституисања.

Једноставно насловљен рад – *Олаф Брок* Е. Егеберга доноси обиље занимљивих података из биографије славног слависте, с посебним освртом на његов рад на пољу проучавања словенских говора. Е. Егеберг (2009: 87) говори о Брокским научним почецима и бројним задацима које су му тада водећи слависти и научни ауторитети поверавали. Одлазак у Русију 1887. године означио је „почетак Брокског доживотног бављења словенским језицима“ (ЕГЕБЕРГ 2009: 87), док га је веза с кључном славистичком фигуром у Бечу В. Јагићем и Аустријском академијом наука и њеном Комисијом за Балкан трајно определила као слависту. Наиме, Балканска комисија му је одала почаст пославши га у Србију да изучава дијалекте. Будући да су Броккову пажњу посебно привлачила подручја сусрета два језика, одабрао је да проучавање српских дијалеката отпочне од говорног подручја које се протеже долином Мораве јужно и источно од Ниша, ка бугарској граници. Важан предуслов за Брокков успех био је његов необично оштар и сигуран слух „који је функционисао на равни с техничким уређајима тога времена“ (ЕГЕБЕРГ 2009: 92). Е. Егеберг (2009: 91) истиче да су осим „вокала, консонаната и мелодијског аспекта језика“ О. Брока посебно интересовали живот и обичаји свих друштвених сталежа, о којима је детаљно извештавао у писмима и новинским чланцима.

С. Менесланд у раду *Олаф Брок – дијалектолог* представља О. Брока кроз призму његовог дијалектолошког рада на пољу проучавања словенских народних говора. Говорећи о Брокским постигнућима на подручју југоисточне Србије, С. Менесланд као посебну вредност истиче да иако се радило о граничном терену, О. Брок је „избегавао свако политизирање, држећи се чистог описа“ (МЕНЕСЛАНД 2009: 105).

Осврћући се на ставове А. Белића и П. Ивића, Н. Богдановић у реферату *Олаф Брок и српска дијалектологија* указује на прихватање Брокског рада од стране српске науке на почетку XX века, те истиче да је неоспорна Брокска заслуга у постављању темеља оваквим проучавањима, иако је

„истражујући говор који му није ни матерњи близак, могао понекад остати непрецизан, недовољно потврђен, свакако погрешно информисан и без могућности да то поново на терену проверава“ (БОГДАНОВИЋ 2009: 111). С обзиром да су Брокова и Белићева монографија изашле готово истовремено, нужно их је пратило самеравање, те се често чинило да је Белићева студија засенила Брокову. Међутим, премда Белићева студија садржи више дијалекатског материјала и у њој су боље одређене границе простирања говорних подручја, „тамо где је у питању била лична способност уочавања појава, Брокови налази сигурно стоје“ (БОГДАНОВИЋ 2009: 115). Из тог разлога Н. Богдановић закључује: „Рађена истовремено, у највећој мери на истом простору, независно једно од другог, ова су истраживања од својих публиковања постала и комплементарна“ (БОГДАНОВИЋ 2009: 115).

У раду Ј. Марковић *Сто година проучавања говора источне и јужне Србије* Брокова монографија сагледана је у контексту најзначајнијих дијалектолошких истраживања чији су предмет народни говори на простору југоисточне Србије.

Слична запажања Ј. Марковић изнела је и у раду *Олаф Брок у светлу српске дијалектологије*. Говорећи о О. Броку као првом страном лингвисти који је изучавао призренско-тимочке говоре, Ј. Марковић посебно истиче његово интересовање за језичку интерференцију и контактну лингвистику, која ће се као дисциплина развити много година касније. Ј. Марковић значај Броковог рада види у чињеници „да у доба када се он интересовао за српске говоре овога краја није било описа једног одређеног дијалекатског подручја и његова књига је прва монографија тога типа“ (МАРКОВИЋ 2015: 106), али пошто је штампана у Бечу и на немачком језику скоро да је Србима била недоступна, због чега ауторка апелује да се књига штампа у српском преводу и учини расположивом публици и науци. Сумирајући запажања српских дијалектолога, закључује да је однос српске научне јавности према О. Броку позитивно конотиран, те да он заузима истакнуто место у српској дијалектологији као „претеча српске науке о народним говорима“ (МАРКОВИЋ 2015: 103).

Готово у исто време појавио се рад *Брок као истраживач говора најјужније Србије* Радмиле Жугић, поводом сто десете годишњице од објављивања студије *Die Dialekte des südlichsten Serbiens*. Ауторка се подсећа имена и дела Олафа Брока, који су незаобилазни у историји српске дијалектологије, истичући да је Брок својом студијом српском народу подарио и као залог за будућност оставио систематско и темељно дело о говорима јужне Србије.

Један од најисцрпнијих описа Брокове књиге дат је и у уводном делу монографије С. Станковића *Границе призренско-тимочких говора у власотиначком крају*. Између осталог, С. Станковић наглашава да су „говори власотиначкога краја доживели да (делом) буду подвргнути правим дија-

лектолошким испитивањима на самоме почетку организованог рада на проучавању српских дијалеката“ (СТАНКОВИЋ 2008: 24) јер су „ први и истински приносици познавању дијалекатске стварности на земљишту власотиначком били О. Брок (1903) и А. Белић (1905 и 1911)“ (СТАНКОВИЋ 2008: 25).

Поводом 110 година од објављивања *Дијалеката*, на Универзитету у Нишу одржана је свечаност *Срби у Норвешкој 1899*, посвећена културно-историјским приликама с краја XIX и почетка XX века, када је О. Брок боравио у Србији и о њој писао репортаже за норвешку штампу. О пријему О. Брока од стране краља Александра и боравцима у краљевском летњиковцу у Нишу, о његовим боравцима у селима источне и јужне Србије где је прикупљао дијалекатски материјал и дружењу са сељацима, о његовом виђењу ових крајева Србије непосредно по ослобођењу од Турака, о менталитету народа који ту живи, о језичким компетенцијама и резултату његовог лингвистичког рада на овом простору говорили су професори дијалектологије на нишком универзитету Н. Богдановић, Ј. Марковић, Т. Трајковић, нишки новинари, књижевници и историчари, као и амбасадор Норвешке Н. Р. Камсваг.

У Норвешкој академији наука и књижевности у Ослу организована је свечаност поводом 120 година од првог издања. О Броковој књизи с посебним пијететом говорили су Г. Биркелунд, директор Норвешке академије наука и књижевности, Т. Милосављевић, виши научни сарадник Института за српски језик САНУ, Т. Трајковић, професор Филозофског факултета Универзитета у Нишу, као и амбасадори Србије и Аустрије у Норвешкој. Посебно место међу званицима имала је И. Брок, рођака О. Брока, такође лингвиста и професор.

Лингвистичка наука је у међувремену напредовала и дала нове резултате, бацајући сенку на првобитне информације, које у Броковој монографији остају забележене као први научни покушаји системског описивања народних говора југоисточне Србије и као база из које се развила рурална дијалектологија у србистици. Међутим, чињеница је да студија *Дијалекти најјужније Србије* означава почетак систематског и темељног изучавања говора призренско-тимочких дијалеката, односно почетак историје науке о српским дијалектима.

Цитирана литература

- БЕЛИЋ, Александар. „Дијалекти источне и јужне Србије“. *Српски дијалектолошки зборник I*, 1905.
- БЕЛИЋ, Александар. „О дијалекатском материјалу О. Броха у књизи *Die Dialekte des südlichsten Serbiens*“. *Српски дијалектолошки зборник II*, 1911; стр. 1–104.

- БОГДАНОВИЋ, Недељко. „Олаф Брок и српска дијалектологија“. *Олаф Брок и српска дијалектологија*. Ниш: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, 2009; стр. 109–116.
- ГРИЦКАТ, Ирена. „Олаф Брок (4. VIII 1967–28. I 1961)“. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* 27(1–2), 1961; стр. 141–142.
- ЕГЕБЕРГ, Е. „Олаф Брок“. *Олаф Брок и српска дијалектологија*. Ниш: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, 2009; стр. 87–102.
- ЖУГИЋ, Радмила. „Брок као истраживач говора најјужније Србије“. *Дијалекти српског језика: истраживања, настава, књижевност*. Ниш: Универзитет у Нишу, Филозофски факултет – Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Филозофски факултет – Лесковац: Лесковачки културни центар, 2014; стр. 19–28.
- ИВИЋ, Павле. *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и итокавско наречје*. Нови Сад: Матица српска, 1985.
- ИВИЋ, Павле. „Дијалектолошка проучавања говора призренско-тимочке зоне“. *Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката*. Ниш: Универзитет у Нишу, Филозофски факултет у Нишу – Београд: Институт за српски језик САНУ – Ниш: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, 1994; стр. 55–71.
- МЕНЕСЛАНД, С. „Олаф Брок – Дијалектолог“. *Олаф Брок и српска дијалектологија*. Ниш: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, 2009; стр. 103–108.
- МАРКОВИЋ, Јордана. „Сто година проучавања говора источне и јужне Србије“. *Олаф Брок и српска дијалектологија*. Ниш: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, 2009; стр. 129–138.
- МАРКОВИЋ, Јордана. *Олаф Брок у светлу српске дијалектологије. Путевима српских идиома*. Крагујевац: ФИЛУМ, 2015; стр. 103–114.
- МОСКОВЉЕВИЋ, Милош. „Деведесетогодишњица проф. О. Брока“. *Наш језик* IX(1–2), 1958; стр. 69–72.
- МОСКОВЉЕВИЋ, Милош. „Олаф Брок (1867–1961)“. *Наш језик* XI(3–4), 1961; стр. 120.
- СТАНКОВИЋ, Станислав. *Границе призренско-тимочких говора у власотиначкоме крају*. Монографије V. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2008.
- BROCH, Olaf. *Die Dialekte des sudlichsten Serbiens*. Wien: Alfred Holder, 1903.

Tanja Milosavljević
Ana Savić-Grujić

THE RECEPTION OF OLAF BROCK IN SERBIAN DIALECTOLOGY

The speeches of South-East Serbia, in scientific circles known as the speeches of the Prizren-Timok dialect area, have been studied by numerous Slavic linguists who were not of Slavic origin. The first among them, and the first to describe these speeches in Serbian academic circles was the Norwegian Slavic linguist Olaf Brock. In 1901, the Committee for Balkan Studies of the Austrian Academy of Sciences tasked him with studying these border dialects, whose linguistic features were specific and differed from other Serbian speeches, in order to confirm that they were dialects of the Serbian language. His monograph on dialects of the Southernmost parts of Serbia, *Die Dialekte des südlichsten Serbiens*, published in German in Vienna in 1903, paved the way for local dialectologists for the entire 20th century to study these areas in more detail. Brock's scientific endeavor and the data which he obtained in the field benefitted the study of Serbian linguistics considerably, a field where his name is still mentioned to this very day. The place, achievements, and importance of Brock's research have been discussed by numerous eminent Serbian linguists honoring this scientist at every opportunity. In this text, based on the available notes and presentations delivered by Serbian dialectologists on Olaf Brock, as well as the results of his work in Serbia, we were able to provide a reconstruction of the reception the famous Norwegian linguist received among Serbian dialectologists. The paper presents an homage to the author on the occasion of the 120th anniversary of the publication of the study *Die Dialekte des südlichsten Serbiens*, which marked the beginning of the systematic and detailed study of the Prizren-Timok dialects, that is, the beginning of the history of the study of Serbian dialects.

Key words: Olaf Brock, the Prizren-Timok dialect area, the dialects of the Southernmost Serbia, Serbian dialectologists.